

Žáner traktátu a modlitby v kultúre 17. a 18. storočia

9. a 10. februára 2009 sa v rámci medzinárodného projektu Ako čítať traktát uskutočnil seminár v Budmericiach s názvom Žáner traktátu a modlitby v kultúre 17. – 18. storočia. Zorganizoval ho Ústav slovenskej literatúry SAV s podporou Visegrádskeho fondu a zúčastnili sa na ňom odborníci zo Slovenska, Česka, Poľska a Maďarska.

Podujatie otvorila Dana Kršáková z Ústavu slovenskej literatúry SAV, ktorá ocenila prácu všetkých zúčastnených a najmä ich záujem zaoberať sa témou doteraz málo analyzovanou, stojacou akoby na okraji vedeckého záujmu. Aj tento medzinárodný projekt teda prispel k rozvoju výskumu o charakteristických žánroch staršej literatúry.

V nasledujúcej prezentácii vedúca projektu Timotea Vráblová z Ústavu slovenskej literatúry SAV oboznámila účastníkov s postupom práce a následnosťou krokov pri realizácii projektu. Zdôraznila myšlienku, že aj keď je súčasná etapa spolupráce v závere, ciele projektu sú dlhodobé – snahou je vytvoriť reprezentatívnu sieť diel jednotlivých žánrov staršej literatúry, ako aj spolupracovníkov pri spracovaní skúmanej problematiky, vytvoriť podmienky na ďalšie pravidelné stretnutia na medzinárodnej úrovni a nadviazať multidisciplinárnu spoluprácu. Perspektívnou súčasťou projektu má byť vydávanie monografických publikácií ku každému žánru – prvým krokom je vydanie zborníka o žánri traktátu.

Prvý odborný príspevok predniesla maďarská bulharistka Maria Dudas (Univerzita Loránda Eötvösa Budapešť). Porovnávala vývin, zmeny a variácie foném a grafém v *Plovdivskom* a *Trojanskom damaskine*, ktorý predstavuje osobitý balkánsky literárny fenomén pohybujúci sa na rozhraní staro- a novobulharskej literatúry.

Ďalší blok referátov sa zaoberal žánrom modlitby z rôznych hľadísk. Jan Malura z Ostravskej univerzity zdôraznil potrebu diferencovaných prístupov výskumu a rozlíšenie

modlitby a modlitebnej knihy ako dvoch rôznych typov textov (text a tlač/rukopis, prípadne médium). Medzižánrový charakter modlitby ukázal na diele Martina z Kochemu *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježiše*, žánrové varianty predstavil prostredníctvom Modlitby kupca z *Ruční knížky* Kašpara Motešického a „pútnickej“ knihy Matěja Tannera *Hora Olivetská*. Poukázal na poetiku modlitebných prejavov, na ich rétorickosť a intertextualitu, na žánrové prieniky a diferenciaciu. Na konkrétnych príkladoch uviedol rozdiely medzi meditáciou a modlitbou.

Marie Škarpová (Ústav pre českú literatúru AV ČR) zvolila pri svojej analýze interpretačný postup. Východiskovým textom bol *Veliký život...* Martina z Kochemu, predstavujúci ukážku zakomponovania modlitby do naratívneho textu, rôznorodosť príležitostí a spôsobov realizácie modlitby v texte. Napriek tomu, že Kochemovo dielo evokuje svojím názvom biografii, obsahuje viaceré druhy textov – okrem modlitby môžeme hovoriť o biblickom miestopise, histórii krajiny, reflexiách, ponaučeníach, prosbách, poklonách, chválach...

Rozdielom medzi liturgickou a bežnou modlitbou sa zaoberala Timotea Vráblová (Ústav slovenskej literatúry SAV). Definovala ciele týchto druhov modlitieb a spôsob ich realizácie v textovej podobe. Upozornila na možný nový prístup k žánru ako zdroju sociologických poznatkov, keďže modlitba preskupila všetky vrstvy obyvateľstva a stala sa sakralizáciou bežného každodenného života. Dialogickosť textu umožňuje nájdenie širokého spektra adresátov, môže vytvárať modelové situácie, pozýva do sakrálneho aj profánneho priestoru modliaceho sa a dokáže uskutočniť stotožnenie sa adresáta s modliacim sa subjektom.

Druhý deň konferencie otvorila svojím príspevkom Ivona Kollárová (Ústredná knižnica SAV – Lyceálna knižnica), ktorá sa venovala modlitbe v dejinách typografického média. Pre-

zentovala rôzne typografické podoby žánru (modlitebné knihy, príležitostné modlitby, modlitby v púťových tlačiaciach a i.), vysvetlila vydavateľsko-distribučné pozadie typické pre uhorské prostredie v 18. storočí. Vydavateľskú prax osvetlila na príklade knihy Johanna Arndta *Zahrada rajska*, ktorá sa do Uhorska dostala zásluhou Mateja Bela a bola opakovane vydávaná. Snahou nakladateľov a tlačiarov bolo dostať modlitebnú knihu k recipientovi v jej najkvalitnejšej podobe a v najpriateľnejších ekonomických podmienkach (modlitebné tlače patrili ku knihám s najvyššími nákladmi). Zachované kníhkupecké katalógy z tohto obdobia poskytujú realistický obraz o postavení modlitebných knížiek na knižnom trhu a potvrdzujú, že v 18. storočí patrili modlitebné knižky k najrozšírenejším knihám a boli dostupné v jazykoch etníc žijúcich na území Uhorska. Distribučná sieť mala ustálenú postupnosť od vydavateľa cez farrára k farníkovi alebo prostredníctvom podobných obchodníkov, kníhkupcov či kníhviazačov. V časti svojho príspevku sa I. Kollárová venovala aj zhodnoteniu cenzúry pri spomínaných tlačiaciach a reglementácii knižného trhu. Otázkou ďalšieho výskumu ostáva zhodnotiť úlohu ilustrácií, genderový aspekt modlitebných kníh a význam recepcie tlačenej modlitby v náboženskej transcendentálnosti.

Gabriela Žibritová (Bratislava) nadviazala tematicky na I. Kollárovú prostredníctvom analýzy stavu a aktivít tlačiarňí na území Slovenska v 17. storočí a prehľadom tlačených slovenských modlitieb z tohto obdobia. V polovici 17. storočia existovala tlačiareň v Trnave, Levoči, Trenčíne (od roku 1666 sa presunula do Žiliny), pričom posledne menovaná slúžila českým exulantom. K najrozšírenejším a najpopulárnejším tlačiam sa radí *Dvanáctero přemýšlování* Filipa Kegelia, ktorá bola v krátkom čase vydaná dvanásťkrát nielen v maďarskom, ale aj v slovenskom jazyku. V trenčianskej tlačiarňi vychádzali knihy zahraničných autorov, od päťdesiatych a šesťdesiatych rokov sa objavujú aj domáci autori (O. Lucae, P. Hrabovský, J. Zábojník), chýbajú však tzv. ľudové vydania modlitieb. Tlačiareň v Trnave produkovala ka-

tolické tlače, ale v jej produkcii sa objavuje málo tlačí v slovenčine obsahujúcich modlitby (výnimku predstavuje modlitebná knižka Jána Abrahamffyho). Medzi unikáty z trnavskej tlačiarne zaradila G. Žibritová *Modlitbu k sväté raně v boku Kristovém* z roku 1694 v podobe drevorytu, ktorá je ojedinelá nie svojím spracovaním, ale spôsobom zachovania. G. Žibritová zdôraznila, že tlačeneá modlitba sa stala postupne jednou z nevyhnutných foriem existencie modlitby, ktorá slúžila ako predloha na modlenie širokému okruhu recipientov.

Silvia Lauková (Univerzita Konštantína Filozofa Nitra) sa vo svojom príspevku zaoberala žánrom modlitby ako piesne a naopak. Východiskom jej výskumu boli barokové kancionály *Cithara sanctorum* (1636), *Cantus catholici* (1655) a prvá katolícka tlačeneá modlitebná kniha *Knižka modliteb nábožných* (Trnava, 1693) od Jána Abrahamffyho. S. Lauková sa sústredila na porovnanie tematicky príbuzných textov v týchto troch dielach, poukázala na príbuznosti i odlišnosti v motívickej rovine a naviazanosti na východiskový biblický text. V závere skonštatovala, že štruktúra interpretovaných piesní v kancionáloch zodpovedá modlitbe a Abrahamffyho modlitby sa vyznačujú väčším príklonom k ľudovosti.

Jana Petőczová (Ústav hudobnej vedy SAV) pokračovala v nastolenej téme z iného pohľadu. Vo svojom vystúpení s názvom *Žalm ako spievaná modlitba* (k výskumu viachlasých žalmov v hudbe 17. storočia) sa zaoberala vzťahom hudby a slova v hudobnej tvorbe 17. storočia. Medzi najvýznamnejšie pramene približujúce tvorbu hudobných skladateľov tohto obdobia patria tabulatórne zborníky z evanjelickej knižnice v Levoči obsahujúce skladby domácich i zahraničných autorov. Podkladom výskumu J. Petőczovej bola tabulatúrna organová notácia štyridsiaticich skladieb Jána Šimráka, hudobného skladateľa pôsobiaceho v 17. storočí na území Spiša, ako reprezentatívna vzorka evanjelického repertoáru k protestantským bohoslužbám. Jeho skladby sa držali koncepcie načrtnutej M. Lutherom, pričom k najvýraznejším žánrom patrili žalmové motetá, duchovné koncerty a chorály so žalmovým obsahom. J. Pe-

tóczová poukázala na kompozičný vzťah slova a hudby, ovplyvnenie hudby textom, na spoločné kompozičné figúry hudby a rétoriky.

Referát Hany Bočkovej (Masarykova univerzita Brno) preukazoval viaceré styčné body s príspevkom S. Laukovej. H. Bočková sa zaoberala spiritualitou, účinkom modlitby, prepojením modlitby a bežnej dennej činnosti v modlitbách pripojených ku Komenského dielu *Praxis pietatis* (Trenčín, 1641) a v texte *Služebná děvečka...* Komenského veršované modlitby majú dve ustálené časti – výkladovú a modlitebnú pasáž, v texte sa vedie paralela medzi prácou a duchovnou činnosťou, modlenie sa neoddeľuje od práce, každá všedná denná činnosť je komentovaná ako činnosť s duchovnou potenciou. Inú podobu praktickej zbožnosti predstavuje spis *Služebná děvečka...*, v ktorom je porovnávaná praktická a duchovná činnosť pustovníka a služky. Všetky činnosti všedného dňa sú podávané ako paralela s poslednými udalosťami Kristovho života, čo dáva každodennej práci hlbší zmysel. Z porovnania zbožnosti a duchovného života pustovníka a služby vyznieva zbožnosť dievčaťa intenzívnejšie. Oba texty interpretované H. Bočkovou predstavujú účinný model pestovania zbožnosti, spájajú každodennosť s modlitbou a prezentujú aktívne pestovanie viery.

Gizela Gáfríková (Ústav slovenskej literatúry SAV) vo svojom príspevku venovala pozornosť rôznym podobám modlitby v diele Hugolína Gavloviča *Valaská škola* (1755), s prihliadnutím na jeho komplementárnu časť *Škola kresťanská a stratené dielo Škola duchovní*. Gavlovičovým cieľom bolo poskytnúť laikom pravidlá eticky prijateľného zvládania každodenného životného zápasu, pričom nenabáda k formálnej zbožnosti, ale prostredníctvom napomenutí a apelov (týkajú sa aj modlitby) k duchovne prežíanej religiozite. Dôraz dáva na františkánsku spiritualitu, v diele sa prejavuje náznak zmeny mentality k inému typu duchovného prežívania, ranoosvietenského nástupu interiorizácie viery či religióznej mentality.

Erika Brtáňová (Ústav slovenskej literatúry SAV) predstavila zbierku duchovných textov Michala Semiana (1741 – 1812) z pohľadu

žánrových osobitostí jednotlivých textov. Žánrová hybridnosť bola typická pre pietistickú literatúru, jej vedúcim princípom bolo opakovanie a znovusprítomňovanie témy rôznou aktualizáciou významov. E. Brtáňová sa sústreďovala na kompozičnú stránku zbierky, ktorá je unikátna z pohľadu vytvorenia tzv. modelových modlitieb pre každú hodinu dňa. Modelové modlitby predstavujú spôsob znútorňovania viery a vedú veriacich k jej prehĺbeniu.

Modlitbou v diele Bohuslava Tablica sa zaoberala Lenka Rišková (Ústav slovenskej literatúry SAV). Východiskom jej výskumu boli štyri zväzky Tablicových *Poezií* a veršovaná skladba *Zuzana Babylonská*. Modlitba v rôznych podobách (formálne hľadisko, motívy) bola v Tablicovej tvorbe bohato zastúpená a jej premeny potvrdzujú Tablicovo úsilie o estetickú účinnosť jeho poézie.

Seminár zavŕšila svojim príspevkom o modlitbách v 19. storočí Petra Bálentová (Univerzita Konštantína Filozofa Nitra). Poukázala na autorské modlitby Jána Kollára a Jána Hollého, mesianistické modlitby v období romantizmu a spracovanie nových tém v tomto období, keď daný žáner podľa P. Bálenovej prevzal okrem základnej funkcie aj úlohu národno-obrannú a národnobuditeľskú. Zaujímavou časťou príspevku bola informácia o publikovaní modlitieb v humoristickom časopise *Černokňazník* a pokus o ich interpretáciu.

Vo formálnej aj neformálnej diskusii sa diskutujúci snažili terminologicky objasniť rôzne druhy modlitieb v závislosti od ich obsahu, priestoru realizácie, obradu, rituálu. Dialogickosť a jej presné vyjadrenie v modlitbe má podľa Hany Bočkovej aj výchovný, didaktický charakter, prípadne môže smerovať k pokániu. Účastníci sa zaoberali aj otázkou „módnosti“ tém, vnútrožánrových diferenciácií a vplyvu spoločensko-historických udalostí na formovanie žánru. Róbert Kiss-Szemán (Univerzita Loránda Eötvösa Budapešť) označil za výborné východiskové dielo monografiu Ferencza Gregora o modlitbách v slovenskom prostredí, keďže spracováva texty z nadnárodného priestoru, v ktorých sa prelínajú jazykové a žánrové

prvky viacerých etníc. Poukázal tiež na potrebu umeleckohistorického pohľadu na žáner modlitby, pretože obsahuje množstvo vizuálnych prvkov poskytujúcich doplnujúce informácie k interpretácii textu.

Seminár naznačil ďalšie možnosti medzinárodnej spolupráce v oblasti výskumu žánrových foriem staršej literatúry.

*Adelaida Mezeiová
Ol'ga Vanecková*

Vedecký seminár pri príležitosti jubilea Rudolfa Chmela

Pri príležitosti sedemdesiatych narodenín literárneho vedca, historika, esejistu doc. PhDr. Rudolfa Chmela, DrSc. usporiadal Ústav slovenskej literatúry SAV 16. februára 2009 vedecký seminár, ktorý sa zároveň stal prvým podujatím plánovaného dlhodobého cyklu Pamäť literatúry venovaného osobnostiam slovenskej literárnej vedy. Na seminári neodznali iba osobne ladené príspevky, jednotliví účastníci predniesli i referáty s tematikou inšpirovanou celoživotným dielom a výskumom jubilanta.

Po úvodnom slove riaditeľky Ústavu slovenskej literatúry SAV Dany Kršákovéj predniesol svoje laudácie s názvom *Stredoeurópan Vladimír Petrik*. Ústredným pojmom pre vystihnutie osobnosti Rudolfa Chmela sa preňho stalo práve „stredoeurópanstvo“ – ako súhrn istých vlastností, ako i škála určitých postojov a hodnôt, pre ktoré je charakteristický dynamizmus myslenia a schopnosť mať nadhľad. Vladimír Petrik pripomenul všetky aspekty rozsiahlych aktivít jubilanta – od výkonov v komparatistike, hungarológii, slovaktike, cez pedagogickú činnosť až po aktivitu v diplomatickej oblasti.

Z pozornosti, ktorú R. Chmel venoval reflexii dejín literárnej kritiky (jeho záujem vyvrcholil v syntetickom diele *Dejiny literárnej kritiky*), z jeho výroku o kritickej výpovedi ako svedectve pre literárneho historika, vychádzal príspevok Reného Bílika *Dejiny literatúry a li-*

terárna kritika. Rešpektujúc recepcné bytie ako ontologický status literárneho textu zaradil Bílik literárnu kritiku medzi konštitutívne zložky literárneho faktu, chápanie ich aj ako dokumenty o dobovom statuse umeleckej literatúry.

Referát Radoslava Passiu „Ako to klokočom vrelo v peknom duchu Štúrovom...“ sa venoval reflexii osobnosti a diela Ľudovíta Štúra (výber z ktorého vydal Rudolf Chmel v edícii Knížnica slovenskej literatúry) v slovenskom kultúrnom kontexte a prezentoval ju ako „neuspokojivú“. Upozornil na absenciu syntetickej monografie o tejto centrálnej osobnosti slovenských dejín, ktorej dôvod vidí predovšetkým v „komplexnosti Štúrovej osobnosti, jeho iniciálnej sile vo viacerých oblastiach, v literatúre, jazykovede, žurnalistike, filozofii, politike a politológii, ktoré sa neskôr vyvíjali samostatne a dnes je ich už ťažko možné v úplnosti obsiahnuť“.

Marcela Mikulová sa vo svojom príspevku E. M. Šoltésovej. Spor kritičky a spisovateľky zamerala na literárnokritickú činnosť výraznej postavy slovenskej literatúry konca 19. storočia. Marcela Mikulová nepredstavila E. M. Šoltésovú len ako spisovateľku, ale predovšetkým ako jasnozrivú literárnu kritičku, schopnú prekročiť v tejto oblasti aj limity svojej tvorby. Ako iniciálny moment v tomto kontexte interpretovala korešpondenciu Šoltésovej s Kolomanom Banšekom z rokov 1873 – 1874.

Príspevok Jeleny Paštékovej *Východ a západ alebo o relativizácii* sa rovnako ako laudatio Vladimíra Petrika dotýkal „stredoeurópanstva“ Rudolfa Chmela, jeho ukotvenia a pôsobenia v českom, maďarskom a, prirodzene, slovenskom kontexte. Paštéková, analyzujúca texty Ivana Klímu, Milana Kunderu a Josefa Škvoreckého z roku 1963, poukazuje na problematiku recepcie Slovenska a fenoménu slovenskej odlišnosti v českej próze, pričom nestrácala zo zreteľa tematizáciu sémantickej diferencie na osi kultúrnej identity a etnickej a osobnostnej dištancie.

Peter Zajac sa v referáte pod názvom *Interferencialita* ako estetický problém venoval kultúrnej heterogenosti, ktorá charakterizuje stredoeurópsky priestor, pričom ústrednými pojmami sa preňho stali prahová situácia, inter-